

T. XIX (2016) Z. 2 (42)
ISSN 1509-1074

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

The press in Royal Prussia
in the 18th century:
Problems of reception.
State of research and new
historiographic perspectives

**Prasa Prus
Królewskich
w XVIII wieku
— problemy recepcji
w dotychczasowej
historiografii
i perspektywy
badawcze**

Katedra Filologii Germańskiej
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu
ul. Bojarskiego 1
PL 87-100 Toruń
e-mail: kch@umk.pl

**Katarzyna
CHLEWICKA**

KEY WORDS:
Polish press in the 18th century,
Royal Prussia, press reception studies

SŁOWA KLUCZOWE:
recepcja prasy, historiografia prasy,
Prusy Królewskie

ABSTRACT
This article deals with the subject of the reception of periodic press in Royal Prussia in the most authoritative histories of the Polish press in the 18th century. Although the newspapers and periodicals of that region make up c. 25% of the total output of the press published in the Polish-Lithuanian Commonwealth, they have been ignored or at best marginalized, even in the most comprehensive and broadly-based studies.

ABSTRAKT
Artykuł podejmuje kwestię recepcji wydawnictw periodycznych Prus Królewskich w najważniejszych z dotychczasowych opracowań dziejów prasy polskiej XVIII wieku. Mimo że gazety i czasopisma tego regionu stanowią około 25 procent osiemnastowiecznej produkcji prasowej na terenie Rzeczypospolitej, bywają całkowicie pomijane lub marginalizowane, również w studiach bardzo obszernych lub szeroko zakrojonych.

Streszczenie

Gazety i czasopisma wydawane na terenie Prus Królewskich stanowią bardzo liczną (szczególnie na tle skromnej produkcji czasopiśmienniczej w innych ośrodkach w kraju), a przy tym niezwykle cenną (choćby ze względu na prekursorski charakter wielu tytułów) grupę XVIII-wiecznych wydawnictw prasowych. Mimo to jedynie nieliczni badacze widzą w nich ważną część polskiego rynku prasowego. Artykuł analizuje najważniejsze opracowania z zakresu historii prasy polskiej XVIII wieku o charakterze syntetycznym lub przekrojowym. W wielu z nich, zarówno tych XIX-wiecznych, jak XX-wiecznych czy też najnowszych, periodyki Prus Królewskich bywają całkowicie pomijane, nierzadko uwzględniane są tylko częściowo lub reprezentowane przez wybrane tytuły. Duża ich część nie doczekała się nawet rejestracji bibliograficznej. W tym kontekście ważny staje się wysunięty w środowisku prasoznawców postulat opracowania nowej bibliografii prasy XVIII wieku uwzględniającej również wydawnictwa gdańskie, toruńskie, elbląskie czy malborskie. Bibliografia taka pozwoliłaby na dużo pełniejsze niż dotychczas ujęcie historii prasy polskiej XVIII wieku. Stanowiłaby również nowy punkt wyjścia do dalszych badań nad dziejami prasy.

Prusy Królewskie stanowiły od XV do XVIII wieku jedną z najlepiej rozwiniętych prowincji Rzeczypospolitej. Ich mocna pozycja opierała się na wielkich, jak na ówczesne stosunki, miastach — Gdańsku, Toruniu i Elblągu, które dzięki silnemu i aktywnemu mieszczaństwu oraz rozległym kontaktom handlowym (sprzyjała im przynależność do Hanzy), a także w wyniku przenikania się dwóch kręgów kulturowych, polskiego i niemieckiego, szybko zyskały status ważnych ośrodków gospodarczych, kulturalnych i informacyjnych. Z tego powodu dzisiaj Prusy Królewskie chętnie określane są przez historyków „oknem na świat Rzeczypospolitej”¹. W skład prowincji, przyłączonej do Polski postanowieniami pokoju toruńskiego w roku 1466, wchodziły Pomorze Gdańskie, ziemia chełmińska, Powiśle z Żuławami, Malborkiem i Elblągiem oraz Warmia, która jako tzw. dominium warmińskie podlegające miejscowym biskupom zachowała znaczną autonomię. W roku 1772, w wyniku pierwszego rozbioru, większość terenów Prus Królewskich (bez Gdańska i Torunia) weszła w skład Prus Fryderyka II (jako prowincja ‘Westpreussen’). Gdańsk i Toruń stały się częścią państwa pruskiego w roku 1793².

Prusy Królewskie były regionem, w którym pojawiły się pierwsze XVIII-wieczne drukowane wydawnictwa periodyczne na terenie Rzeczypospolitej. W Gdańsku jeszcze na przełomie wieku XVII i XVIII zaczęto wydawać gazetę informacyjną „Dienstags [Freytags] Ordinari Post-Zeitungen” (1690–1705), w roku 1714 powstało czasopismo historyczno-polityczne „Der Staats- und Galante Criticus”, a cztery lata później pierwsze w Polsce czasopismo naukowe „Polnische Bibliothek”³. Naukowy charakter miały również pierwsze XVIII-wieczne periodyki toruńskie: „Das Gelahrte Preußen” (1722), „Continuirtes Gelehrtes Preußen” (1725), „Meletemata Thorunensia” (1726)

---

¹ Por. m.in. K. Maliszewski, *Gdańsk jako ośrodek transferu informacji i komunikacji społecznej w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII–XVIII wieku*, [w:] *Mieszczaństwo Gdańskie*, pod red. S. Salmonowicza, Gdańsk 1997, s. 224; S. Salmonowicz, *Prusy Królewskie w XVI–XVIII wieku. Studia z dziejów nad kulturą*, Toruń 2002, s. 23.

² Por. J. Wijaczka, *Prusy Królewskie. Dzieje polityczne do 1660 r.*, [w:] *Prusy Królewskie. Społeczeństwo, kultura, gospodarka*, pod red. E. Kizika, Gdańsk 2012, s. 34–39; J. Dygdała, *Dzieje polityczne Prus Królewskich do rozbiorów Rzeczypospolitej (1772–1793)*, [w:] *Prusy królewskie...*, s. 87–92.

³ Por. M. Witttemberg, *Vertheidiger der ewigen Rechte und Freund der Tugend. Die Danziger Presse vom 17. bis zum frühen 19. Jahrhundert*, [w:] *Danzig und der Ostseeraum. Sprache, Literatur, Publizistik*, pod red. H. Böninga, H. Jäger, A. Kątnego, M. Szczodrowskiego, Bremen 2005, s. 172–173.

i „Preussischer Todes-Tempel” (1728)⁴. Dominacja warszawskich wydawnictw periodycznych na rynku prasowym Rzeczypospolitej nastąpiła dopiero w drugiej połowie stulecia. Według ustaleń Danuty Hombek spośród ogólnej liczby 105 periodyków wydawanych w Warszawie w XVIII wieku jedynie 7 ukazało się przed rokiem 1748. Pierwsze z nich, gazety informacyjno-polityczne, „Nowiny Polskie” oraz „Relata refero”, zaczęły wychodzić w roku 1729⁵.

Trudno podać dokładną liczbę czasopism i gazet wydawanych na obszarze Prus Królewskich w ciągu XVIII stulecia. Wiele tytułów nie doczekało się dotychczas ujęć bibliograficznych, duża część tej prasy wciąż czeka na zainteresowanie ze strony badaczy. Opierając się na spisie czasopism gdańskich sporządzonym przez Małgorzatę Wittemberg, ustaleniach Stanisława Salmonowicza dotyczących prasy toruńskiej i malborskiej oraz informacjach o prasie elbląskiej zebranych przez Henryka Rietza można jedynie przyjąć, że na tym terenie Rzeczypospolitej w jej granicach przedrozbiorowych wychodziło w wieku XVIII w sumie 51 tytułów prasowych (34 w Gdańsku, 11 w Toruniu, 4 w Elblągu i 2 w Malborku)⁶, co stanowi około 25 procent polskiej produkcji prasowej w tym okresie⁷.

Mamy tu więc do czynienia z bardzo liczną (szczególnie na tle skromnej produkcji czasopiśmienniczej w innych ośrodkach w kraju), a przy tym niezwykle cenną (choćby ze względu na prekursorski charakter wielu tytułów) grupą XVIII-wiecznych wydawnictw prasowych. Grupa ta stanowi jednak od wielu lat poważny problem badawczy. Nie chodzi tu tylko o powolny postęp w postulowanych wielokrotnie już badaniach źródłowych nad poszczególnymi periodykami, ale przede wszystkim o niejasny status wydawnictw periodycznych z terenu Prus Królewskich w opracowaniach dziejów prasy w Polsce. Gazety i czasopisma tego regionu bywają całkowicie pomijane lub marginalizowane, również w studiach bardzo obszernych lub szeroko zakrojonych. Nierzadko uwzględniane są tylko częściowo lub reprezentowane przez wybrane tytuły, jedynie nieliczni badacze widzą w nich ważną część polskiego rynku prasowego. Co ciekawe, takie postawy badawcze można zaobserwować zarówno w opracowaniach XIX-wiecznych, jak i tych XX-wiecznych czy też najnowszych.

---

⁴ Por. S. Salmonowicz, *Gazety i periodyki toruńskie w XVIII w.*, [w:] tenże, *Toruń w czasach baroku i oświecenia. Szkice z dziejów kultury Torunia XVII–XVIII wieku*, Toruń 1982, s. 118–146.

⁵ Por. D. Hombek, *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001, s. 42–43, 49.

⁶ Por. M. Wittemberg, *Vertheidiger der ewigen Rechte und Freund der Tugend...*, s. 172–173; S. Salmonowicz, *Gazety i periodyki toruńskie...*, s. 118–146; S. Salmonowicz, *Die Zeitschriftentypen in Polen und ihre Rolle als Förderer der Aufklärung*, [w:] *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*, pod red. I. Frieda, H. Lemberga, E. Rosenstrauch, Königsberg und Essen 1987, s. 71–74; H. Rietz, *Z dziejów prasy elbląskiej u schyłku XVIII wieku*, „Rocznik Elbląski”, t. 4 (1969), s. 151–168; M. Andrzejewski, *Prasa w Elblągu*, Gdańsk 2005.

⁷ W obliczeniu tym za punkt wyjścia przyjęłam ustalenia Danuty Hombek, według której w XVIII wieku w granicach przedrozbiorowych Rzeczypospolitej ukazały się w sumie 202 tytuły wydawnictw periodycznych. Por. D. Hombek, *Prasa i czasopisma polskie...*, s. 40.

Przyczyny pomijania czy też marginalizacji wydawnictw periodycznych Prus Królewskich w publikacjach dotyczących historii prasy w Polsce są przy tym niezwykle rzadko przedmiotem refleksji badawczej. Jeśli już podejmuje się próby uzasadnienia takiego stanu rzeczy, to najczęściej przez odwołania do odrębnego, specyficznego charakteru tej grupy periodyków i wynikającej z niego izolacji od kultury pozostałych terenów Rzeczypospolitej⁸. Tego rodzaju perspektywę w pewnym stopniu narzucać może specyfika regionu i język publikacji znacznie ograniczający krąg odbiorców. Jednak w głębszym ujęciu to dość poręczne wytłumaczenie okazuje się mylące.

Dotychczasowe prace badawcze nie pozostawiają bowiem wątpliwości co do tego, że XVIII-wieczne periodyki gdańskie, toruńskie czy malborskie nie stanowią jednolitego korpusu tekstów ani pod względem gatunkowym, ani tym bardziej w odniesieniu do przekazywanych treści. Oprócz gazet o charakterze informacyjnym są wśród nich czasopisma naukowe, moralne, literackie i ogłoszeniowe, wzorowane zazwyczaj na periodykach niemieckich, często będące pierwszymi adaptacjami danego gatunku prasowego na terenach Rzeczypospolitej. Równie szerokie jest ich spektrum tematyczne. Mamy tu z jednej strony rzeczywiście do czynienia z tytułami koncentrującymi się niemal wyłącznie na życiu społeczności lokalnej, takimi jak wychodzące przez kilkadziesiąt lat w Gdańsku pismo ogłoszeniowe „Danziger Erfahrungen” (1739–1812)⁹. Niewiele wspólnego z życiem pozostałych ziem Rzeczypospolitej miały też gdańskie czasopisma moralne (pierwsze z nich, „Die mühsame Bemerckerin”, ukazywało się w latach 1736–1737) odwołujące się przede wszystkim do tekstów pisarzy niemieckich, francuskich i angielskich¹⁰. Z drugiej strony wymienić należy tu periodyki z założenia nastawione na przekaz informacji związanych z polską kulturą i historią. Należały do nich wspomniane już, wydawane w Gdańsku czasopismo naukowe „Polnische Bibliothek” (1718–1719) poświęcone najnowszym badaniom historycznym¹¹ czy też toruński dwutygodnik „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen” (1762–1766), który transfer informacji o piśmiennictwie polskim umieścił w postulatach programowych, a realizując go zrecenzował szereg kluczowych wydawnictw polskiego Oświecenia¹². Jeszcze inny sposób powią-

---

⁸ Por. J. Łojek, *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, nr IV, z. 1, s. 9.

⁹ Jest to również jeden z niewielu periodyków z terenu Prus Królewskich, który w ostatnim czasie doczekał się obszernej monografii. Por. P. Paluchowski, *„Danziger Erfahrungen” w latach 1739–1793. Studium z dziejów gdańskiego czasopiśmiennictwa*, Warszawa 2013.

¹⁰ Por. A. Grzeškowiak-Krwawicz, *Rola czasopism w kształtowaniu kultury literackiej*, [w:] *taż*, *Gdańsk oświecony. Szkice o kulturze literackiej Gdańska w dobie Oświecenia*, Warszawa 1998, s. 130–141.

¹¹ Por. W. Zientara, *Anfänge der gelehrten Zeitschriften im 18. Jahrhundert in Danzig*, „Documenta Pragensia” 2001, t. 19, S. 284–287.

¹² Por. m.in. K. Wodniak, *Tematyka literacka na łamach Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen (1762–1766) na tle wczesnego Oświecenia na Pomorzu*, [w:] *Szkice z dziejów piśmiennictwa pomorskiego XVI–XIX wieku*, pod red. B. Woźniczki-Paruzel, Toruń 1999, s. 41–68;

zania z życiem Rzeczypospolitej reprezentowały ukazujące się również w Toruniu „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” (1760–1772), periodyk o charakterze początkowo ogłoszeniowym i naukowym, później również politycznym, dostarczający regularne relacje z Warszawy oraz przedruki z prasy polskojęzycznej dotyczące spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej¹³.

Niniejszy artykuł ma na celu prześledzenie recepcji periodyków z terenu Prus Królewskich w dotychczasowych opracowaniach dziejów prasy polskiej XVIII wieku. Zostały w nim uwzględnione najważniejsze studia o charakterze syntetycznym, przekrojowym oraz bibliograficznym, niezależnie od ich objętości oraz metodologii.

Najwcześniejsze próby ujęcia historii wydawnictw periodycznych, podejmowane w I połowie XIX w., obejmowały jedynie niewielki procent XVIII-wiecznej polskiej produkcji prasowej. Pierwsze prace tego typu autorstwa Felixa Bentkowskiego (1814)¹⁴, Konstantego Majeranowskiego (1829)¹⁵ czy Adama Jochera (1840)¹⁶ wymieniały nie więcej niż kilkanaście, w większości warszawskich, tytułów z tego okresu, ograniczając się w dużej mierze do funkcji rejestrująco-systematyzującej. Nieco szerzej wybrane czasopisma omówił Karol Szajnocha w szkicu *Literatura czasowa w Polsce* z roku 1848¹⁷. Te pierwsze, niepełne zestawienia wydawnictw periodycznych nie zawierają wzmianek dotyczących periodyków z terenu Prus Królewskich.

II połowa XIX wieku przyniosła ze sobą znaczne zaawansowanie i zróżnicowanie badań nad historią prasy. W tym czasie powstały pierwsze opracowania o charakterze

K. Szczerbowska-Prusevicius, *Die Rezeption des polnischen Schrifttums im Königlichen Preußen am Beispiel der deutschsprachigen Zeitschrift „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen”*, [w:] *Wschód — Zachód. Dialog kultur. Studien zur Sprache und Literatur*, pod red. M. Smolińskiej i B. Widawskiej, Słupsk 2010, s. 167–175; K. Chlewicka, *Das literarische Echo der Thronbesteigung Stanisław August Poniatowskis anhand der Besprechungen in den „Thornischen Nachrichten von gelehrten Sachen”*, [w:] *Wo seit jeher zwei Herzen schlagen. Toruń/ Thorn als Gegenstand germanistischer Untersuchungen*, pod red. E. Grotek, Toruń 2014, s. 35–54.

¹³ Por. m.in. M. Dunajówna, *Z dziejów toruńskiego czasopisma „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” 1760–1722*, Toruń 1960; J. Dygdała, *Toruńskie czasopismo „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”*, „Zapiski Historyczne” 1978, z. 3, s. 67–87; W. Zientara, *Thorner Alltag in den Kleinanzeigen und Werbeanzeigen der „Thornischen Wöchentlichen Nachrichten und Anzeigen” im Gründungsjahrgang 1760*, [w:] *Aufklärung der Öffentlichkeit — Medien der Aufklärung*, pod red. R. Stöber, M. Nagel, A. Blome i A. Kutsch, Stuttgart 2015, s. 167–174.

¹⁴ F. Bentkowski, *Pisma peryodyczne*, [w:] tenże, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1, Warszawa–Wilno 1814, s. 125–133. Uzupełnieniem zestawienia F. Bentkowskiego jest opracowanie A. Chłędowskiego. Por. A. T. Chłędowski, *O literaturze periodycznej w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816, t. 1, s. 121–133.

¹⁵ Por. K. Majeranowski, *O pismach periodycznych polskich*, „Motyl” 1829, nr 1, s. 1–7; nr 4, s. 49–55.

¹⁶ Por. A. B. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauki w Polsce, od wprowadzenia do niej druku po rok 1830*, t. 1, Wilno 1840, s. 286–287.

¹⁷ Por. K. Szajnocha, *Literatura czasowa w Polsce*, Biblioteka Narodowa Zakładu im. Ossolińskich 1848, t. 1, z. 2, s. 206–236.

bibliograficznym, encyklopedycznym i statystycznym, podejmowane były dojrzsze próby syntezy dziejów wydawnictw periodycznych obejmujące również dyskusję nad ich klasyfikacją i periodyzacją ich historii. Autorem dwóch najszerzej zakrojonych, bo poświęconych dziejom prasy na świecie, prac z tego okresu jest Stanisław Jan Czarnowski, pierwszy polski prasoznawca „z ambicjami naukowymi”¹⁸. W jego *Postęпах literatury perjodycznej* (1886), prezentujących historię prasy głównie w ujęciu statystycznym, informacje na temat wydawnictw polskich potraktowane zostały jednak dość skrótowo — w formie jednej tabeli „chronologiczno-statystycznej”¹⁹ i krótkiego komentarza. Dlatego trudno tu jednoznacznie ocenić, w jakim stopniu i czy w ogóle autor uwzględnił czasopisma z terenu Prus Królewskich. Inaczej rzecz ma się w przypadku syntezy *Literatura perjodyczna i jej rozwój* (1895) z obszernym, kilkudziesięciostronicowym rozdziałem dotyczącym czasopiśmiennictwa polskiego. Czarnowski omawia w niej XVIII-wieczne wydawnictwa gdańskie i toruńskie w obu wyodrębnionych przez siebie okresach najwcześniejszej historii prasy w Polsce, „jezuickim” (1661–1764) i „stanisławowskim” (1764–1795), przy czym więcej uwagi poświęca periodykom z Torunia, podkreślając wielokrotnie ich związek z polską kulturą: „W Toruniu pierwsze czasopisma, aczkolwiek wydawane w języku niemieckim, w treści jednak zajmują się wyłącznie polskimi sprawami i literaturą [...]”²⁰. Opracowanie to podaje w sumie 4 tytuły z Torunia i 3 z Gdańska, zawiera jednak rekordową liczbę błędów i pomyłek. I tak w przypadku toruńskiego czasopisma uczonego „Das gelahrte Preussen” nieścisłości dotyczą zarówno samego tytułu, jak i informacji o cyklu wydawniczym oraz redakcji. Inny toruński periodyk „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” wymieniony zostaje dwukrotnie, za każdym razem z inną, błędną datą wydania. Podobne pomyłki odnoszą się również do wydawnictw gdańskich.

Prasa gdańska i toruńska obecna jest również w pierwszej polskiej bibliografii narodowej Karola Estreichera, gdzie w zestawieniu najstarszych czasopism przygotowanym przez Korneliego Juliusza Hecka²¹, dodajmy, również nie wolnym od pomyłek, znalazły się 3 czasopisma z Gdańska („Wöchentliche Danziger Nachrichten und Anzeigen”, „Polnische Bibliothek”, „Neue Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde”) i 4 toruńskie („Das gelahrte Preussen”, „Neues der Welt aus den Zeitungen und Büchern”, „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”, „Thornische Historische Nachrichten”).

¹⁸ Por. D. Świerczyńska, *O XIX-wiecznych badaczach prasy w Polsce*, [w:] *Historia prasy i bibliografie*, pod red. U. Jakubowskiej, Warszawa 2013, s. 56.

¹⁹ Por. S.J. Czarnowski, *Postępy literatury perjodycznej. Z Dziejów Prasy, z mapą i ośmiu tabelami statystycznymi*, Warszawa 1886, s. 21 i 62.

²⁰ S.J. Czarnowski, *Literatura perjodyczna i jej rozwój*, t. 2, Kraków 1895, s. 313.

²¹ Por. K.J. Heck, *Spis alfabetyczny czasopismów i dzieł zbiorowych od najdawniejszych czasów*, [w:] *Bibliografia polska*, pod red. K. Estreichera, t. 1, Kraków 1870, s. 240–266.

Prace Czarnowskiego i Estreichera, obie o kluczowym znaczeniu dla rozwoju badań nad dziejami czasopiśmiennictwa w Polsce, nie pozostawiają wątpliwości co do statusu wydawnictw periodycznych Prus Królewskich jako oczywistej części polskiego rynku prasowego. Dlatego tym bardziej zaskakujące jest zupełnie inne podejście do tej kwestii w opracowaniach encyklopedycznych — z założenia syntetycznych — z tego samego okresu i wynikający z nich niespójny wizerunek XVIII-wiecznej prasy polskiej.

Możliwość skorzystania z ustaleń Estreichera (1870) i Czarnowskiego (1895) nie miał jeszcze Franciszek Maksymilian Sobieszczański podczas opracowywania hasła „czasopisma polskie” dla *Encyklopedii powszechnej Orgelbranda* z roku 1861. Być może z tego powodu uwzględnił tylko jeden periodyk toruński, „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”, omawiając go za to (podobnie jak zrobił to później Czarnowski) dość obszernie, zwłaszcza pod kątem treści nawiązujących do polskiej historii i kultury²². Ale już Piotr Chmielowski, autor hasła „dziennikarstwo polskie” w *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej* z roku 1896, mógł uwzględnić wyniki badań poprzedników i zrobił to, odwołując się bezpośrednio zarówno do prac Czarnowskiego i Estreichera, jak i do opracowania Sobieszczańskiego. Mimo to całkowicie pominął periodyki gdańskie i toruńskie, nie tylko nie wspominając o ich istnieniu, ale stwierdzając, że pomiędzy wydaniem pisma „Mercurius Polonicus” z roku 1698 a ukazaniem się „Nowin polskich” w roku 1729 (a więc w czasie rozkwitu czasopiśmiennictwa na terenie Prus Królewskich), nastąpiła w Polsce „długoletnia przerwa w wydawnictwach stałych”²³. Przy czym kryterium wykluczającego nie mógł stanowić tu język publikacji, na co wskazują uwzględnione w artykule Chmielowskiego niemieckojęzyczne periodyki z Warszawy (m.in. „Königliche Pohnische privilegierte Warschauer Zeitung”²⁴). Podobnie rzecz ma się z *Encyklopedią staropolską* Zygmunta Glogera z roku 1900, gdzie historię prasy ujęto w postaci liczącego ponad 300 pozycji alfabetycznego wykazu periodyków z lat 1661–1830. Gloger, podobnie jak Chmielowski, opiera się na Estreicherze, widać jednak wyraźnie, że również on traktuje jego ustalenia wybiórczo. Jedynym czasopismem z terenu Prus Królewskich wymienionym w wykazie jest „Polnische Bibliothek” z roku 1718²⁵.

Kwestia XVIII-wiecznego czasopiśmiennictwa gdańskiego i toruńskiego pozostawała problematyczna także w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku. Ugruntowanie badań historycznoprasowych, prowadzonych w tym czasie już najczęściej w ośrod-

---

²² Por. M. Sobieszczański, *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, t. 6, Warszawa 1861, s. 345.

²³ P. Chmielowski, *Dziennikarstwo polskie*, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 18, Warszawa 1896, s. 626.

²⁴ Tamże, s. 628.

²⁵ Por. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska*, t. 1, Warszawa 1900, s. 275–284.

kach uniwersyteckich i w dużej mierze w oparciu o studia źródłowe²⁶, nie przyniosło ze sobą ujednoczenia stanowiska polskich prasoznawców wobec periodyków Prus Królewskich. I tak na przykład próżno szukać śladów prasy toruńskiej czy gdańskiej w studium *Dziennikarstwo polskie. Zarys historyczny* Stefana Górskiego z roku 1905, anonsowanym przez samego autora jako pierwsze samodzielne opracowanie obejmujące „całokształt rozwoju dziennikarstwa polskiego od pierwszych jego początków, aż po dni ostatnie”²⁷. Zupełnie inaczej rzecz ma się w wydanej pięć lat później, liczącej zaledwie trzydzieści kilka stron, pracy *O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej doby. Od jego z początku do okresu stanisławowskiego, tj. do roku 1764* Grzegorza Smólskiego. Swój pogląd na historię prasy Smólski opiera w dużej mierze na polemice z monografią *Początek publicystyki literackiej w Polsce* Romana Pilata, który pierwsze XVIII-wieczne periodyki z terenu Prus Królewskich („Polnische Bibliothek”, „Das gelahrte Preussen” oraz „Continuirtes gelehrtes Preussen”) nie tylko scharakteryzował jako „płody obcej oświaty”²⁸ nie mające związku z życiem umysłowym reszty kraju, ale odmówił im również statusu czasopism. Smólski tezom Pilata przeciwstawia własne badania, a analizując „Polnische Bibliothek” Gottfrieda Lengnicha dochodzi do wniosku, że „było to niezaprzeczalnie pismo polskie, organ służący polskim interesom, w duchu polskim pisany”²⁹. Uznaje je ponadto za pierwsze polskie czasopismo uczone — znowu w polemice z Pilatem, według którego pierwszym takim czasopismem była warszawska „Warschauer Bibliothek” Mitzlera de Kolofa wychodząca 35 lat później (1753–1755). Dla Smólskiego oba periodyki mają podobny status — obaj wydawcy, zarówno Lengnich, jak i de Kolof, byli z pochodzenia Niemcami, oba czasopisma były też wydawane w języku niemieckim. Jako jeden z nielicznych Smólski definiuje również zakres terminu ‘czasopiśmiennictwo polskie’ za główne kryterium podając treść periodyków. Pod tym kątem omawia, nie unikając przy tym różnego rodzaju nieścisłości, trzy inne czasopisma toruńskie: „Thornische Nachrichten von gelehrten Sachen”, „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” oraz „Neues der Welt aus den Zeitungen und Büchern”, zaliczając je jednak do „niemieckich wydawnictw zajmujących się sprawami polskimi”³⁰.

Ciekawe światło na chaos panujący w recepcji periodyków toruńskich i gdańskich w I połowie XX wieku rzuca porównanie prac Stanisława Jarkowskiego i Adama Bara z końca lat 30. Mimo że obaj autorzy zdecydowali się na uwzględnienie prasy

²⁶ Por. M. Kafel, *Z historii badań nad prasą*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, z. 1/2, s. 3–24, tu 11–13.

²⁷ S. Górski, *Dziennikarstwo polskie. Zarys historyczny*, Warszawa 1905, s. 3.

²⁸ R. Pilat, *Początek publicystyki literackiej w Polsce, cz. 1: Czasopisma „uczone”*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1882, s. 506.

²⁹ G. Smólski, *O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej doby. Od jego z początku do okresu stanisławowskiego, tj. do roku 1764*, „Biblioteka Warszawska” 1910, t. 1, s. 547.

³⁰ Tamże, s. 560.

Prus Królewskich, część ich ustaleń wyklucza się wzajemnie. W dość obszernym opracowaniu *Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart* (1937), dla którego Aleksandra Garlicka proponuje określenie „Vademecum historii prasy polskiej”³¹, Jarkowski omawia w sumie 6 tytułów z Torunia, kładąc nacisk na ich tematyczny związek ze sprawami polskimi i kwestią stosunków polsko-pruskich³². Bar w swoim krótkim *Zarysie dziejów czasopiśmiennictwa polskiego do wybuchu powstania listopadowego* (1938) ogranicza się do 4 tytułów toruńskich, podkreślając jednak, że „nie miały bliższego związku z polskim życiem umysłowym”³³. Co ciekawe Jarkowski w ogóle nie wspomina o gdańskiej „Polnische Bibliothek” figurującej w pracach wielu jego poprzedników jako sztandarowy przykład silnych powiązań z Rzeczpospolitą (jedynym czasopismem gdańskim uwzględnionym przez niego są „Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde”). Na „Polnische Bibliothek” zwraca za to uwagę Bar, zaliczając ją jednak w poczet czasopism niezwiązanych z kulturą polską. Pewna zgodność panuje natomiast w obu pracach co do szczególnego znaczenia toruńskiego tygodnika polityczno-ogłoszeniowego „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”. Jarkowski omawia ten tytuł bardzo szeroko, głównie w świetle jego powiązań z warszawskim „Monitorem”. Bar uznaje ten właśnie periodyk za najlepsze czasopismo uczone wydawane wówczas w Polsce, prawdopodobnie kierując się treścią „uczonego dodatku” do tego pisma, bo przecież sam periodyk miał charakter polityczno-ogłoszeniowy.

Intensyfikacja badań nad dziejami prasy, która nastąpiła po roku 1945, nie tylko nie przyniosła ze sobą konsensusu co do miejsca periodyków z terenu Prus Królewskich w historii polskich wydawnictw periodycznych, ale wręcz powiększyła zamieszanie w tej kwestii. Wraz ze wzrostem liczby prac nad historią prasy poszerzyło się, w negatywnym sensie, spektrum recepcji prasy gdańskiej i toruńskiej. Każdy z badaczy wypracował własny sposób radzenia sobie z problemem, najczęściej nie precyzując kryteriów, którymi się kierował, omawiając w taki czy inny sposób, lub pomijając tę część rynku prasowego. Wyjątkiem są prace Jerzego Łojka i Stanisława Salmonowicza odnoszące się w sposób bezpośredni do tej kwestii, które doprowadziły do polemiki między tymi autorami reprezentującymi zupełnie inne spojrzenia na znaczenie prasy z terenu Prus Królewskich w historii wydawnictw periodycznych w Polsce.

Pierwsza powojenna synteza historii prasy autorstwa Zygmunta Młynarskiego z roku 1956 prasę gdańską i toruńską uwzględnia jedynie w bardzo małym zakresie. Krótkie omówienie dotyczy tu „Polnische Bibliothek” jako periodyku poświęconego

³¹ A. Garlicka, *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce (część 1: do roku 1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1962, t. 1, s. 18.

³² S. Jarkowski, *Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart*, „Zeitungswissenschaft” 1937, nr 8, s. 505–612.

³³ A. Bar, *Zarys dziejów czasopiśmiennictwa polskiego do wybuchu powstania listopadowego*, [w:] *Katalog wystawy czasopism polskich od w. XVI do r. 1830*, Kraków 1938, s. 22.

wyłącznie sprawom polskim oraz „Das Gelahrte Preussen”, któremu Młynarski przyznaje status pierwszego czasopisma „o charakterze wyłącznie naukowym”³⁴. W załączonym wykazie czasopism figurują jeszcze „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” z niepełną nazwą i błędnymi datami wydania, powtórzonymi najprawdopodobniej za Sobieszczańskim³⁵. Jeszcze bardziej ograniczoną perspektywę przyjmuje rok później Ignacy Próchnicki. W jego *Próbie periodyzacji historii prasy polskiej* znalazło się miejsce już tylko dla „Polnische Bibliothek”³⁶.

Na tym tle za ewenement w dotychczasowych badaniach nad najwcześniejszą historią wydawnictw prasowych uchodzić może z pewnością studium Jana Lankau *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513–1729* z roku 1960. Lankau jest pierwszym powojennym prasoznawcą, który wyraźnie podkreśla rolę Gdańska i Torunia jako ważnych ośrodków prasowych w pierwszych dziesięcioleciach XVIII wieku, starając się o bardziej pogłębione spojrzenie na periodyki tego okresu (chodzi o cztery tytuły: „Polnische Bibliothek”, „Das Gelahrte Preußen”, „Continuiertes Gelehrtes Preußen”, „Meletemata Thorunensia”):

Są one jeszcze nieudolnie redagowane, rażą dłużyznami, treść ich jest nie urozmaicona, ale mimo wszystko są to pierwsze na terenie Polski periodyki historyczne. Choć pisane w języku niemieckim, są jednak przepojone duchem polskim i lojalnością w stosunku do państwa. Przyświeca im zaś niezaprzeczone myślenie wykuwania nowych metod badawczych w stosunku do fabularnej i tendencyjnej, pozbawionej dokumentacji źródłowej historiografii doby saskiej³⁷.

Fenomenem zupełnie innego rodzaju jest wydany rok później krótki *Przegląd statystyki prasy polskiej (do roku 1918)* Sylwestra Dzikiego. Artykuł miał wprawdzie za zadanie jedynie w bardzo ogólnym zakresie scharakteryzować (głównie ilościowy) rozwój wydawnictw periodycznych w Polsce. Mimo to zwraca uwagę fakt, że autor, mając do dyspozycji cały szereg dotychczasowych badań nad historią prasy, zupełnie wykluczył ze swojego opracowania teren Prus Królewskich, stwierdzając m.in., że

³⁴ Z. Młynarski, *Zarys historii prasy polskiej*. Cz. I. (do 1864 r.), Łódź 1956, s. 10.

³⁵ Por. M. Sobieszczański, *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, t. 6, Warszawa 1861, s. 345. Ten sam błąd w datach ukazywania się czasopisma „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” (1760–1793 zamiast 1760–1772) widoczny jest w bibliografii Estreichera, Por. K.J. Heck, *Spis alfabetyczny czasopismów...*, s. 240–266.

³⁶ Por. I. Próchnicki, *Próba periodyzacji historii prasy polskiej*, „Biuletyn Prasoznawczy Krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych” 1957, nr 2, s. 15.

³⁷ J. Lankau, *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513–1729*, Kraków 1960, s. 222. Na uwagę zasługuje u Lankau również cały rozdział poświęcony XVII-wiecznej prasie informacyjnej wydawanej w Gdańsku, gdzie już w roku 1618 zaczął ukazywać się tygodnik „Wöchentliche Zeitung aus mancherley Orten”. Według Lankau było to pierwsze w ogóle wydawnictwo periodyczne na ziemiach polskich, mimo że nie miało „dla historii prasy rodzimej tak podstawowego znaczenia” jak XVIII-wieczne gdańskie i toruńskie czasopisma naukowe.

w latach 1764–1795 oprócz Warszawy jako głównego ośrodka prasowego (z periodykami w języku polskim, francuskim i niemieckim) „żywszą aktywność w ruchu wydawniczym” wykazywały jedynie Lwów (5 tytułów) oraz Wilno, Poznań i Kraków (po jednym tytule)³⁸. Co ciekawe, podobny obraz XVIII-wiecznego rynku prasowego w Polsce, z niezaktualizowanymi, mimo oczywistego postępu badań, danymi statystycznymi, znaleźć można ponad 45 lat później, w opracowanym przez Sylwestra Dzikiego artykule *Dzieje prasy polskiej do 1989 r. dla Słownika wiedzy o mediach* (2007) pod redakcją Edwarda Chudzińskiego. Zrozumiałe jest, że charakter publikacji nie pozwolił na szersze ujęcie tematu, jednak mimo to prezentowany tam szkic historii prasy polskiej XVIII wieku uznać należy za niepełny — w tym, należącym do najnowszych, opracowaniu historii prasy w Polsce jedynymi XVIII-wiecznymi ośrodkami prasowymi poza Warszawą w dalszym ciągu pozostają Lwów, Wilno, Poznań i Kraków³⁹.

Niewątpliwie największy wpływ na obraz dziejów prasy w Polsce wywarły w XX wieku prace Jerzego Łojka. Tym samym determinowały one również sposób postrzegania przez badaczy periodyków z terenu Prus Królewskich. Kluczowe znaczenie przypisać należałoby tu dwóm publikacjom. Pierwsza z nich to wydana w roku 1965 *Bibliografia prasy polskiej 1661–1831*, która w założeniu obejmować miała wszystkie, również obcojęzyczne czasopisma wydane na terytorium Rzeczypospolitej w jej granicach przed rokiem 1772⁴⁰. Znalazło się w niej jednak jedynie 8 periodyków toruńskich, gdańskie pominięto (jeśli nie liczyć „Polnische Bibliothek” mylnie przypisanej Toruniowi) i pozostawiono do osobnego opracowania⁴¹, do którego jednak nigdy nie doszło. Przyczyny wyłączenia prasy gdańskiej Łojek przedstawił w tym samym roku w opracowaniu *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, uznając że „rozwój prasy gdańskiej przebiegał autonomicznie w znacznym odseparowaniu od życia społecznego i kulturalnego reszty ziem polskich”⁴². Uzasadnienie to, mimo że i tak budzące kontrowersje⁴³, nie wyjaśniło jednak całkowitego pominięcia kwestii istnienia prasy Prus Królewskich w innej niezwykle istotnej dla badań nad dziejami prasy publikacji Jerzego Łojka. Chodzi tu o *Zarys historii prasy polskiej w latach*

³⁸ S. Dziński, *Przegląd statystyki prasy polskiej (do roku 1918)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1961, z. 1/2, s. 144.

³⁹ Por. S. Dziński, *Dzieje prasy polskiej do 1989 r.*, [w:] *Słownik wiedzy o mediach*, pod red. E. Chudzińskiego, Warszawa 2007, s. 71.

⁴⁰ Por. J. Łojek, *Bibliografia prasy polskiej 1661–1831*, Warszawa 1965, s. 5.

⁴¹ Por. tamże, s. 6.

⁴² J. Łojek, *Statystyka prasy polskiej...*, s. 9.

⁴³ Por. S. Salmonowicz, *Uwagi polemiczne o dziejach prasy polskiej w dobie przedrozbiorowej*, „Zapiski Historyczne” 1977, z. 3, s. 107–111. Na skutki pominięcia prasy gdańskiej w bibliografii Łojka zwraca uwagę również W.M. Kolasa. Por. W.M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*. *Naukometryczna analiza dyscypliny (1945–2009)*, Kraków 2013, s. 114–115.

1661–1831⁴⁴, pierwszą naukową syntezę dziejów prasy polskiej XVIII wieku, wydaną w roku 1972, która na lata stała się głównym punktem odniesienia dla wielu badaczy historii prasy polskiej osiemnastego stulecia⁴⁵.

Zaproponowany przez Jerzego Łojka obraz dziejów wydawnictw periodycznych XVIII wieku w Polsce okazał się niezwykle trwałe. Marginalizacja prasy Prus Królewskich czy też zupełne jej pomijanie stały się praktyką stosowaną aż po wiek XXI. Nie sposób wymienić tu wszystkich publikacji upowszechniających taki stan rzeczy. Jedną z pierwszych była z pewnością *Encyklopedia wiedzy o prasie* z roku 1976, gdzie Gdańsk i Toruń doczekały się jedynie lapidarnej wzmianki jako jedne z miast, w których pojawia się „szereg innych gazet ogłoszeniowych” oraz „różne czasopisma obcojęzyczne”⁴⁶. Do ważnych publikacji o charakterze syntetycznym całkowicie pomijających wydawnictwa periodyczne Prus Królewskich należą między innymi *Dzieje prasy polskiej* z roku 1988⁴⁷, *Zarys dziejów prasy lokalnej w Polsce* z roku 1999⁴⁸ czy też wspomniany już *Słownik wiedzy o mediach* z roku 2007⁴⁹.

Na upowszechnienie takiego sposobu ujmowania historii prasy polskiej nie miały wpływu pojedyncze odmienne stanowiska czy też krytyczne głosy innych badaczy. A przecież już w rok po ukazaniu się bibliografii Jerzego Łojka znacznie pełniejszą wersję dziejów prasy XVIII wieku zaprezentowała Elżbieta Aleksandrowska w bibliografii literatury polskiej *Nowy Korbut*. Opracowane przez nią z dużą badawczą skrupulatnością hasło „czasopiśmiennictwo” w tomie szóstym tej bibliografii traktuje periodyki Prus Królewskich jako integralną część polskiego rynku prasowego okresu Oświecenia. Aleksandrowska podaje zwięzłe informacje na temat wszelkich typów wydawnictw prasowych ukazujących się na tym terenie, począwszy od prasy informacyjnej i ogłoszeniowej (tu omawia 4 pisma tego rodzaju z Torunia oraz słynne, z racji swej długowieczności, wychodzące w XVIII wieku nieprzerwanie przez 61 lat gdańskie czasopismo ogłoszeniowe „Danziger Erfahrungen”), poprzez cały szereg gdańskich i toruńskich czasopism uczonych (z podkreśleniem ich prekursorskiego charakteru na ziemiach polskich, w sumie chodzi o 12 tytułów), aż po wychodzące w Gdańsku czasopisma moralne⁵⁰. Bardzo podobne, choć już nie tak szczegółowe opracowanie historii prasy XVIII wieku autorstwa Aleksandrowskiej znalazło się w *Słowniku literatury polskiego Oświecenia* pod redakcją Teresy Kostkiewiczowej

---

⁴⁴ Por. J. Łojek, *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661–1831*, Warszawa 1972. Tekst ten w niezmięnionej postaci ukazał się cztery lata później jako pierwszy tom *Historii prasy polskiej*.

⁴⁵ Por. W.M. Kolaś, *Kierunki badań nad prasą polską XVIII stulecia*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2012, nr 1–2, s. 84.

⁴⁶ Por. *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976, s. 98.

⁴⁷ Por. J. Łojek, J. Myśliński, W. Władyka, *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988.

⁴⁸ Por. R. Kowalczyk, *Zarys dziejów prasy lokalnej w Polsce*, Poznań 1999.

⁴⁹ Por. *Słownik wiedzy o mediach*, pod red. E. Chudzińskiego, Warszawa 2007.

⁵⁰ Por. E. Aleksandrowska, *Czasopiśmiennictwo*, [w:] *Bibliografia literatury polskiej Nowy Korbut*, t. 4 (Oświecenie), Warszawa 1966, s. 103–117.

z roku 1977⁵¹. Warto podkreślić, że w obu publikacjach autorce udaje się wyeksponować zróżnicowanie rynku prasowego Prus Królewskich pod kątem powiązania poszczególnych periodyków z tematyką polską. Tak więc z jednej strony mamy tu do czynienia z „Polnische Bibliothek” jako czasopismem poświęconym wyłącznie historii Rzeczypospolitej, na drugim biegunie plasują się „mało związane z kulturą polską”⁵² gdańskie czasopisma moralne.

O należne periodykom gdańskim i toruńskim miejsce w historii prasy staropolskiej wielokrotnie i zdecydowanie upominał się Stanisław Salmonowicz, autor szeregu publikacji dotyczących życia naukowego i kulturalnego Prus Królewskich. Swoje stanowisko w tej kwestii Salmonowicz zaprezentował najpełniej w artykule *Uwagi polemiczne o dziejach prasy polskiej w dobie przedrozbiorowej* pomyślanym jako krytyka *Zarysu historii prasy polskiej w latach 1661–1831* Jerzego Łojka⁵³. Dla Salmonowicza jest sprawą bezdyskusyjną, że periodyki z terenu Prus Królewskich należą do historii prasy dawnej Rzeczypospolitej bez względu na ich związek ze sprawami krajowymi. Dlatego pomijanie ich przez Łojka uważa za praktykę nie do przyjęcia, tym bardziej, że chodzi tu o grupę czasopism, które wielokrotnie były już przedmiotem badań prasoznawczych. Zubożenie syntezy dziejów prasy polskiej o wydawnictwa gdańskie i toruńskie prowadzi przy tym do nieprawdziwej konkluzji o upadku wydawnictw periodycznych na ziemiach Rzeczypospolitej w pierwszych trzech dziesięcioleciach XVIII wieku (a więc w okresie wzmożonego ruchu czasopism uczonych w Toruniu i Gdańsku). Krytyce poddaje Salmonowicz również wspomnianą już wcześniej, nieprzekonywającą tezę Łojka o rozwoju prasy gdańskiej „w znacznym odseparowaniu od życia społecznego i kulturalnego reszty ziem polskich”, która dodatkowo w żaden sposób nie wyjaśnia przyczyny pominięcia w syntezie periodyków toruńskich.

W roku 1987 Salmonowicz zaprezentował alternatywny wobec syntezy Łojka obraz historii czasopiśmiennictwa XVIII wieku, eksponujący znaczenie wydawnictw toruńskich i gdańskich w dziejach polskiej kultury oraz ich prekursorską rolę w rozwoju prasy Rzeczypospolitej. Opracowanie to, zatytułowane *Die Zeitschriftentypen in Polen und ihre Rolle als Förderer der Aufklärung (Typy czasopism w Polsce i ich rola w kształtowaniu Oświecenia)*, nie miało jednak dużej siły przebicia. Powodem były zapewne zarówno skrótowa forma (artykuł), jak i język wydania (tekst ukazał się tylko po niemiecku)⁵⁴. Bez echa przeszedł też dużo późniejszy, opublikowany również tylko w języku niemieckim, szkic historii prasy polskiej XVII i XVIII

⁵¹ Por. też, *Czasopiśmiennictwo*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1977, s. 58–60.

⁵² Tamże, s. 61.

⁵³ Por. S. Salmonowicz, *Uwagi polemiczne o dziejach prasy...*, s. 107–111.

⁵⁴ S. Salmonowicz, *Die Zeitschriftentypen in Polen und ihre Rolle als Förderer der Aufklärung*, [w:] *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*, pod red. I. Frieda, H. Lemberga, E. Rosenstrauch, Königsberg und Essen 1987, s. 65–87.

wieku autorstwa Henryka Rietza z roku 2008, w którym omówione zostały wybrane periodyki toruńskie, gdańskie i elbląskie⁵⁵.

Ważnym głosem w najnowszej dyskusji nad kształtem historii prasy najstarszej doby w Polsce są publikacje Danuty Hombek. Wymienić należałoby tu w pierwszej kolejności oparte na badaniach źródłowych studium *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej* (2001), stanowiące korektę i uzupełnienie dotychczasowych opracowań dziejów prasy tego okresu. Hombek, podobnie jak wcześniej Salmonowicz, krytykuje wyłączenie periodyków gdańskich z bibliografii Łojka i omawia pokrótce jego skutki dla późniejszych publikacji z zakresu historii prasy⁵⁶. W rozdziale wprowadzającym, poświęconym strukturze rynku prasowego i czasopiśmienniczego, Hombek prezentuje dane statystyczne uzupełnione o czasopisma z regionu Prus Królewskich, wyraźnie podkreślając fakt, że pierwsze czasopismo na terenie Rzeczypospolitej w XVIII w. ukazało się w Gdańsku, a ośrodek toruński dominował na polskim rynku wydawnictw periodycznych aż do roku 1729. Tym bardziej szkoda, że periodyków z terenu Prus Królewskich zabrakło w głównej, bibliograficznej części pracy. Autorka wyłączyła je do osobnego opracowania przez inny zespół badaczy, do którego jednak dotychczas nie doszło.

Duże nadzieje na uniknięcie w przyszłości przedsięwzięć badawczych powielających schemat pomijania pism periodycznych wydawanych w Gdańsku, Toruniu i Elblągu w badaniach nad dziejami prasy polskiej XVIII wieku daje najnowsza synteza Władysława Marka Kolasy *Historiografia prasy polskiej (do roku 1918). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*. Kolasa kwestię wykluczania prasy Prus Królewskich w dotychczasowych badaniach podejmuje wielokrotnie, odwołując się m.in. do publikacji Jerzego Łojka oraz jego adwersarza Stanisława Salmonowicza, do szkicu historii prasy gdańskiej Małgorzaty Chojnackiej czy też do najnowszych ustaleń statystycznych Danuty Hombek⁵⁷. Szeroki i wielopłaszczyznowy zakres refleksji nad dziejami prasy polskiej obecny w monografii Kolasy pozwala przypuszczać, że publikacja ta odbije się szerokim echem w środowisku prasoznawców.

W kontekście omawianych tu problemów narosłych wokół recepcji periodyków z terenu Prus Królewskich szczególnego znaczenia nabiera wysunięty przez Danutę Hombek postulat ponownego opracowania bibliografii XVIII-wiecznych wydawnictw periodycznych. W artykule *O potrzebie nowej bibliografii gazet i czasopism XVIII wieku* Hombek prezentuje projekt takiej bibliografii, obejmujący 195 tytułów gazet i czasopism wychodzących na terenach Rzeczypospolitej w jej granicach przedro-

---

⁵⁵ Por. H. Rietz, *Entstehung und Entfaltung der Presse in Polen im 17. und 18. Jahrhundert*, [w:] *400 Jahre Zeitung. Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext*, pod red. M. Welke i J. Wilke, Bremen 2008, s. 231–254.

⁵⁶ Por. D. Hombek, *Prasa i czasopisma polskie...*, s. 40.

⁵⁷ Por. W.M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej...*, s. 92, 98, 114–115, 128–129.

zbiorowych⁵⁸. Propozycja ta z pewnością wymagałaby jeszcze szerszej dyskusji, korekt i uzupełnień, szczególnie, jak zauważa sama autorka, w odniesieniu do najsłabiej dotychczas opracowanych wydawnictw pomorskich (w proponowanym spisie gazet i czasopism wielokrotnie ujęte zostały np. „Danziger Erfahrungen” wydawane w Gdańsku pod różnymi tytułami na przestrzeni kilkudziesięciu lat). Niemniej opracowanie nowej bibliografii, uwzględniającej wszystkie periodyki wydawane w granicach przedrozbiorowych Rzeczypospolitej, bez względu na ich charakter czy język wydania, umożliwiłoby dużo pełniejsze niż dotychczas ujęcie historii prasy polskiej XVIII wieku — ujęcie oparte na jasnych kryteriach i reprezentatywne dla najnowszego stanu wiedzy. Co więcej, opracowanie takie dałoby szansę na pierwszą w ogóle bibliograficzną rejestrację wielu periodyków z terenu Prus Królewskich. Stanowiłoby tym samym punkt wyjścia do dalszych badań oraz podstawę do budowania spójnego wizerunku dziejów prasy polskiej w najnowszych, syntetycznych opracowaniach z zakresu historii prasy XVIII wieku.

Bibliografia

- Hombek D., *O potrzebie nowej bibliografii polskich gazet i czasopism XVIII wieku*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2010, t. 2/3, s. 15–32.
- Hombek D., *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001.
- Lankau J., *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513–1729*, Kraków 1960.
- Łojek J., *Bibliografia prasy polskiej 1661–1831*, Warszawa 1965.
- Łojek J., *Prasa polska w latach 1661–1864*, Warszawa 1976.
- Kolasa W.M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny (1945–2009)*, Kraków 2013.
- Salmonowicz S., *Die Zeitschriftentypen in Polen und ihre Rolle als Förderer der Aufklärung*, [w:] *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*, pod red. I. Frieda, H. Lemberga, E. Rosenstrauch, Königsberg und Essen 1987.
- Salmonowicz S., *Uwagi polemiczne o dziejach prasy polskiej w dobie przedrozbiorowej*, „Zapiski Historyczne” 1977, z. 3, s. 107–111.

---

⁵⁸ Por. D. Hombek, *O potrzebie nowej bibliografii polskich gazet i czasopism XVIII wieku*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2010, t. 2/3, s. 15–32.